

Aloyzas VIDUGIRIS
Lietuvių kalbos institutas, Vilnius

ZANAVYKAI – SŪDUVIŲ AR ŽEMAIČIŲ PALIKUONYS

Plačiau pasidomėti zanavykų šnekta paskatino prof. Juozas Pikčilingis. Šis darbas, nors ir pavėluotas, tebus velionio profesoriaus valios įvykdymas jo 70 metų ir pirmosios lietuviškos knygos 450 metų jubiliejų proga bei asmeninių autoriaus sentimentų šiam kraštui išraiška.

Zanavýkais paprastai vadinama pietinių vakarų aukštaičių šiaurinė pašnekštė, t. y. viena iš kauniškių patarmės šnekų. Tai pati šiaurinė vadinamosios Ūžnemunės, arba Sūduvōs, dalis, išsitenkanti tarp Němuno, Šešùpės ir Višakio upių. Bemaž visa ji telpa į dabartinį Šakių rajoną (dabar jeinantį į Marijámpolės apskritį). Zanavykų šnekta kartu su gretimais *kàpsais* yra viena iš svarbiausių lietuvių bendrinės kalbos pagrindo tarmių. Iš šio ploto yra kilęs pats lietuvių bendrinės kalbos tēvas – Jonas Jablonskis ir daugelis kitų iškilių atgimstančios lietuvių tautos ir valstybės kultūros veikėjų.

Pats *zanavýkų* pavadinimas yra nelietuviškos darybos, atsiradęs iš suslavinto Nóvos upės vardo *Nava* (1561 m. inventoriuose užrašyta *Navupe*) ir slaviško priešdėlio *za-* 'už-', plg. analogiškos darybos vedinius *zanemùnščikas*, *zanemùnščikai*, arba *zalemùnščikai* (pastarosios formos priebalsis *l* vietoj *n* atsirado dėl disimiliacijos) ir vietovardžius *Zadvarišké*, *Zagriaužis*, *Zapuřvě*. Taigi *zanavykūs* lietuviškai reikėtų vadinti *užnoviškiais*. Pavadinimą *zanavýkai* paprastai vartoja pietiniai jų kaimynai *kàpsai* (jie vietoj žodžio *kaǐp* sako *kàp*), norëdami pabrëžti zanavykams bûdingą per abu dvibalsių ir dvigarsių démenis tariamą tvirtagalę priegaidę ir išlaikytą sveiką prielinksni *kaip*. Skiriamaja kapsų ir zanavykų riba paprastai laikomas dešinysis Šešùpės intakas Višakis ir Šešùpės vidupys iki Kudirkos Naumiesčio. Pavadinimas *zanavýkai* yra grynai geografinis ir ne visai tikslus. Tikrieji zanavykai prasideda dar prieš Nóvą, tuoju už Šešùpės vidupio ir Višakio intako, ir baigiasi šiek tiek už Nóvos vidupio, už Griškabûdžio, nes nuo Sintautų, Lukšių ir Lekéčių apylinkių jau nevisada gerai išlaikoma atviros galūnės nekirčiuotų ilgujų balsių kiekybė. Tam tikrus zanavykų šnekto skirtumus yra nulémusios istorinės, politinės aplinkybės.

Iš istorijos žinoma, kad visoje Užnemunėje ir gerokai toliau į pietus ir pietryčius iki XIII a. antrosios pusės yra gyvenusi savita vakarinių baltų gentis, iš metraščių žinoma kelias sritiniai, dabar apibendrintais pavadinimais – *sūdùviai* (žinomi iš Vakarų Europos ir Kryžiuočių metraščių), *jótvingiai* (iš slavų), *dainàviai* (lietuvių), *palekiai* arba *paleksénai* (lenkų). Sūduviai, kaip viena gau-

siausiu ir organizuočiausiu vakarų baltų gentis, narsiai gynusi savo egzistenciją, manoma, kadais užėmė nemažą dabartinės šiaurės rytų Lenkijos, vakarų Gudijos ir pietų Lietuvos dalį. Galingesnių kaimynų suspausti, XIII a. jie bemaž išsiteko tarp Nemuno šiaurėje ir rytuose, Běbro upės pietuose, Ramintos girių ir maždaug dabartinės sienos su Karaliáučiaus (Kaliningrādo) sritimi vakaruose. XIII a. gale kryžiuočių jie buvo galutinai palaužti ir žiauriai nusiaubti. Didžioji Sūduvos dalis, manoma, buvo virtusi bemaž visiška dykra (Totoraitis 1938: 1–15). Sūduvių likučius dar ilgokai gyvenusius dabartinės Lietuvos užnemunėje rodo išlikęs nemažas sluoksnis senoviškų vietovardžių ir įvairių kalbos ypatybių. Kad seniau sūduvių gyventa ir pietų Lietuvoje, rodo nors ir paskiriai, bet būdingi visai vakarų Lietuvai tam tikri fonetikos, morfologijos ir leksikos bruožai (žr. žemiau).

Po Melno sutarties (1422 m.) šiaurinė Sūduvos dalis (vadinamieji zanavykai) iki Kudirkos Naūmiesčio, Šešupės, Višakio ir Nevėžio žiočių priklausė Žemaičių seniūnijai. Dėl to kartais manoma, kad dabartiniai Užnemunės (Sūduvos) gyventojai – visi pietiniai vakarų aukštaičiai (pietiniai kauniškiai) yra to meto Žemaitijos aukštaičių išeiviai. Neretai net juokaujama, kad suvalkietis, ypač zanavykas, yra ne kas kitas, kaip per Nemuną persvestas žemaitis. Tą teiginį tarsi patvirtindami pietų aukštaičiai (arba vakarų dzūkai) šiaurinius kaimynus – pietinius vakarų aukštaičius iki šiol dar pavadina žemaičiais. Taigi čia norėtusi patikslinti, kiek šie teiginiai turi tiesos ir kiek išmonės, pagaliau, kaip vadinamoji dykra pasidarė lietuvių bendrinės kalbos lopšys, Lietuvos atgimimo centras.

Plačiau pažvelgti į pietinių vakarų aukštaičių (kauniškių), arba vadinamuų zanavykų, ir jų artimiausiu kaimynu praeitį trim lygmenimis (fonetikos, morfologijos ir leksikos) leidžia „Lietuvių kalbos atlaso“ medžiaga. Vienu iš svarbiausių paprastai laikomas fonetinis lygmuo. Nemažiau svarbių papildomų duomenų gali suteikti ir kiti kalbos lygmenys – morfologinės ir leksinės ypatybės, jų paplitimas. Sprendžiant zanavykų praeities ir kilmės klausimą, svarbesnės yra įvairojančios tarminės ypatybės, kurių vienos gali būti senesnės, kitos – naujesnės, vienos atejusios iš vienų šnekų, kitos iš kitų, vienos plačiau pasklidusios, kitos – siauriau. Tad nors apykriai pabandykim nustatyti, kas zanavykų šnektą yra bendra vakarų lietuviams ir kas atskira, kas paveldėta iš senesniųjų laikų ir kas igyta iš gretimų šnekų. Apskritai zanavykų šnektą, kaip viena lietuvių vakarinio arealo tarmių, yra išlaikiusi daugiau archajiškų bruožų. Tai matyti iš daugelio žemiau pateiktų ypatybių.

Pagal daugelį **fonetinių** ypatybių zanavykų šnekta darniai įsilieja į to krašto tarmių visumą. Čia nesistengiama nagrinėti šios originalios ir tam tikrais bruožais unikalios šneklos garsyno ypatybių, o telkiamas dėmesys į jų paplitimą. Iš to geriau matyti, prie kurių tarmių zanavykai daugiau šliejasi, iš kur sklidą įtaka. Pradékime nuo didesniame plothe paplitusių ypatybių ir eikime siaurėjančia jų seka.

1. Visus vakarų lietuvius (vakarų, pietų aukštaičius ir žemaičius ar bent nemažą jų dalį) jungia šie vakarietiško tipo archaizmai: a) nepailgėjės kirčiuotas balsis *a* įvardžiuose *māno*, *tāvo*, *sāvo* (LKA 1982: 21–22. Žemėl. nr. 2.); b) ne-pailgėjė kirčiuoti balsiai *a*, *e* dviskiemene bendratyse ir veiksmažodžių prieš-dėliuose, pvz.: *kāst(i)*, *nēst(i)*, *āpsuku*, *nēnešu*, *pādeda*, *prāneša*, *tebēkalba*, *tēšneka* (LKA 1982: 31–32. Žemėl. nr. 13.); c) išlikęs trumpas kirčiuotas *e* aukštėsniojo laipsnio būdvardžių priesagose, pvz.: *aukštēsnis*, *-ē*, *gerēsnis*, *-ē*, *jaunēsnis*, *-ē* (LKA 1982: 32–33. Žemėl. nr. 14.); d) nepailgėjė kamieno kirčiuoti trumpieji *i*, *u*, pvz.: *būtas*, *būvo*, *kītas*, *līžē*, *lūbos*, *vīsas* (LKA 1982: 37–38. Žemėl. nr. 19.); e) nesusiaurėjė tautosilabiniai dvigarsiai *am*, *an*, *em*, *en*, pvz.: *kañpas*, *lángas*, *lañkas*, *pántis*, *sámtis*, *pémpē*, *péntis*, *peñktas*, *šeñtē*, *tempti* (LKA 1982: 83–89. Žemėl. nr. 68–72.).

2. Be pietų aukštaičių, plačiau ar siauriau tarp vakarų aukštaičių (kauniškių, šiauliškių ir klaipėdiškių), kartais ir nemažame žemaičių plote paplitusios šios iš senų laikų paveldėtos ypatybės: a) išlaikomi ilgieji kamieno kirčiuoti ir nekirčiuoti *q*, *q̄*, pvz.: *kāsnis*, *grāžtas*, *grēžt(i)*, *skēst(i)*, *sprēst(i)*, *kāsnēlis*, *grāžtēlis*, *žasēlēs*, *grēžimas*, *tēsimas* (LKA 1982: 61–63. Žemėl. nr. 44 – 45.); b) nesutrum-pėjės atviros galūnės kirčiuotas *q* įvardžių vienaskaitos galininko formose, pvz.: *anā*, *kā*, *katrā*, *tā* (LKA 1982: 63. Žemėl. nr. 46.); c) kartu su žemaičiais maždaug iki linijos Žagāré–Šiauliai–Kėdainiai–Kaūnas–Príenai–Krošnà nekie-tinamas *l* prieš *e*, *ei*, *q̄*, *ē*, pvz.: *lēdas*, *lēidžia*, *lēkia*, *pelenaī*, *kiaūlē*, *pēlēs*, *sáulē* (LKA 1982: 33–35, 53, 66. Žemėl. nr. 15–16, 34, 49.); d) kiek plačiau išlieka il-gas y būsimojo laiko 3 a. mišriųjų veiksmažodžių galūnėje, pvz.: *badys*, *darys*, *matys* (LKA 1982: 60–61. Žemėl. nr. 42.); e) prielinksnis į tariamas ilgai vakarų aukštaičių klaipėdiškių, gretimų žemaičių ir kauniškių plote iki Vilkijōs, Kaūno, Marijampolės (LKA 1982: 68. Žemėl. nr. 53.); f) ne tik didesniame žemaičių plote, bet ir mažesnėje kapsų dalyje, maždaug iki Skriaudžių, Sasnavōs, Vištýcio išlikęs nepakitęs žodžio pradžios balsis *e* - vienas ir junginiuose *ei*, *el*, *en*, *er*, pvz.: *ēglē*, *eketē*, *ēsti*, *ēziā*, *eile*, *eilt(i)*, *ēlnias*, *ēngt(i)*, *erškētis* (LKA 1982: 26–29. Žemėl. nr. 9, 10.)

Kartu reikėtų nurodyti zanavykų ir gretimų šnekų inovacijas: a) tikriausiai dėl analogijos *e* yra tariamas ir žodyje *ekmuō* apie Ežvilką, Jūrbarką, Šakius, Kudirkos Naumiestį (LKA 1991: 34. Žemėl. Nr. 27.); b) susiaurėjės *e* žodyje *ēsù* 'esu' zanavykų plote iki Kriūkų ir Barzdų, kapsų dalyje iki Vilkaviškio ir į šiaurę nuo Nemuno iki Vilkų, Šimkaičių ir Velionos (LKA 1991: 82. Žemėl. Nr. 78.) ir kt.

3. Tik kauniškių plote (daugiausia vakarinėje jų dalyje) vartojamos šios se-nos ar naujesnės ypatybės, paprastai nueinančios į Mažają Lietuvą: a) išlikęs nesutrum-pėjės atviros galūnės nekirčiuotas *q* veikiamosios rūšies dalyvių esa-mojo laiko daugiskaitos vardininko formose, pvz.: *kékiq*, *láukiq*, *sākq* (LKA 1982: 64. Žemėl. nr. 47.); b) išlikęs tokios pat pozicijos ilgas *q̄* veikiamosios rū-šies būtojo kartinio laiko vienaskaitos ir daugiskaitos vardininko formose, pvz.:

bijójęs, bijóję, bùvęs, bùvę, sākęs, sākę (LKA 1982: 66–67. Žemél. nr. 50–51.); c) sukietęjęs bendraties priebalsis *t* išnykus balsiui *i*, pvz.: *áust, bijót, nèst, pjáut* (LKA 1982: 105–106. Žemél. nr. 90.); d) kietai tariamas priebalsis *l* žodžiuose (skoliniuose) *páltas, pòlka, válas* (LKA 1982: 109–103. Žemél. nr. 86.); e) žodje *pésčias, -ia* įterpiamas priebalsis *k – pékščias* (LKA 1982: 117. Žemél. nr. 100.); f) metatetinių žodžių *primdélē, primgalýs* vietoj *pirmdélē, pirmgalýs* vartojimas (LKA 1982: 121. Žemél. nr. 104.); g) tvirtapradės šaknies būtojo laiko neveikiamujų dalyvių kirčiavimas pirmaja kirčiuote, pvz.: *pagírtas, -a, nušáutas, -a, prikáltas, -a* (LKA 1982: 127–128. Žemél. nr. 108.) ir kt.

4. Vien tik zanavykus su vakariniais veliuoniškiais, klaipėdiškiais, Mažaja Lietuva ir gretimais žemaičiais sieja tvirtagalės priegaidės tarimas per abu dvibalsių ir dvigarsių dėmenis, pvz.: *bāgia, ē̄na, kāukia, lāukas, vākas, bālsas, dàlgis, dàržas, péršti, dūmblas, gùlt(i), kímba, línksta, pírštas, púrvas* (LKA 1982: 39–40, 125. Žemél. nr. 21, 106.).

5. Zanavykų šnekta dalo pusiau (iki linijos, kuri nuo Sintautū eina tarp Lukšių ir Grīškabūdžio, Jankų, Lekéčių ir Višakio Rūdōs, Zapýškio ir Pažerėjų) atviros žodžios galūnės nekirčiuotų ilgųjų balsių nevienodas tarimas: a) vardžodžių vienaskaitos galininko formų *-q, -ę* nekirčiuoti išlieka ilgi tik pietinėje kauniškių dalyje, t. y. pietinėje zanavykų dalyje ir kapsų šnektoje, o iš siaurė nuo minėtos linijos tie balsiai yra sutrumpėję, pvz.: *géra kēlia ~ gérq kēlia, dídele ùpe ~ dídelę ùpe* (LKA 1982: 64–66. Žemél. nr. 47–49.); b) atviros žodžio galūnės *é, o* išlieka nepakitę iš pietus nuo minėtos linijos ne tik pietinėje vakarų aukštaičių, bet ir visoje pietų aukštaičių dalyje, o iš siaurė nuo jos tie *é, o* kaip ir veliuoniškių šnektoje yra išvirtę trumpaisiais *i, u*, pvz.: *kárvi ~ kárvé, lāpi ~ lápē, liépi ~ liépē, māti ~ mâté, bróliu ~ brólio, laūku ~ laūko, bùvu ~ bùvo, sāku ~ sāko* (LKA 1982: 49–50, 56–57. Žemél. nr. 32, 38); c) visoje pietinėje Lietuvoje panašiai išlieka nesutrumpėję atviros galūnės (vns. gal.) balsiai *ǐ, ɿ, ɔ*, o zanavykų siaurinėje dalyje iki minėtos linijos jie yra trumpi, pvz.: *gelez̄ini peǐli ~ gelez̄ini peǐli, sáldu mēdu ~ sálđu mēđu* (LKA 1982: 70. Žemél. nr. 56–57). Manoma, kad tas galūnių trumpinimas yra vykès ne seniau, negu XVII a. (Salys 1966: 37). Matyt, tiek iš siaurinė zanavykų dalij, tiek ir iš visų Mažosios Lietuvos vadinamają striukių patarmę ta galūnių trumpinimo banga yra éjusi kartu. Vadinasi, iki to laiko visi pietiniai vakarų aukštaičiai, kaip ir pietų aukštaičiai, tos pozicijos galūnių netrumpino.

6. Pagal uždaros galūnės nekirčiuotų nesutrumpėjusių *é, o* balsių tarimą pietų aukštaičiai eina kartu beveik su visais kauniškiais (t. y. kapsais, zanavykais ir pietine veliuoniškių dalimi), pvz.: *ē* ir *(i)ā* kamienų vns. kilm. ir dgs. vard. *lápēs, medinēs, pémpēs, lúpos, sáujos*.

Iš aukščiau apžvelgtų fonetinių ypatybių nevienodo paplitimo galima manyti, kad zanavykų šnektoje susidūrė du įtakų srautai: vienas, éjës iš siaurës (ir galbūt iš siaurës vakarų), antrasis – iš pietryčių (Zinkevičius 1987: 246). Tačiau kartu negalima nematyti, kad vakarų baltų kalbos pagrindu pietų Lietuvoje,

dar prieš nusiaubiant sūduvius, jau turėjo būti susidariusi ar bent pradėjusi formuotis lietuvių vakarų aukštaičių patarmė ir jos pietinis variantas. Ankstyvą vakarinį baltų lietuvių (Mažiulis 1994: 4–6; 1995: 465–469) paskatino audringas slavų veržimasis į baltų žemes, netrukus prasidėjęs spartus lietuvių tauybės formavimasis ir išeiviu iš rytinių baltų žemų infiltracija. Kaip nevienodai rytiškos kalbos ypatybės skynesi kelią į vakarus, rodo šiaurvakarinė pietų aukštaičių dalis, arba vadinamas priedzūkis (Morkūnas 1994: 84–92). Rytinė vakarų baltų riba kadaise, matyt, buvo artima išlaikytų tautosilabinių *am*, *an*, *em*, *en* izofonai, kuri šiaurėje bemaž sutapo su žemaičių ir Upytės žemų riba (Maksimaitienė 1986: 22), o pietuose nuo Ōkainių (žemiau Ramýgalos) – su rytime Trākų vaivadijos siena.

Pagal daugelį **morfologinių** kaitybos ir darybos ypatybių zanavykai nesiskiria nuo kaimynų, ypač aukštaičių, tarmių. Vienomis ypatybėmis jie jungiasi su gretimais veliuoniškiais (šiauriniaiš kauniškiai) ir žemaičiais, kitomis ypatybėmis su gretimais aukštaičiais kauniškiais ir klaipėdiškiais sudaro tarsi savitą arealą, trečiomis – tarsi stovi kryžkelėje tarp rytų ir vakarų.

1. Žemaičiai, vakarų aukštaičiai ir pietų aukštaičiai maždaug iki linijos Kriukai–Pašvitinys–Lýgumai, į rytus nuo Baisógalos–Šéta–Gegužinė–Nerimi–Võke–Rūdninkai–Butrimónys–Varenávas (Balatnà) eina kartu pagal būtojo kartinio laiko 3 a. veiksmažodžių *kišo*, *kniso*, *rišo* galūnės tarimą (LKA 1991: 102. Žemél. nr. 97.).

2. Pagal įvairių kamienų daugiskaitos naudininko galūnę zanavykų plotą (ypač jo vakarinę dalį iki Lekéčių, Grīškabūdžio, Barzdū), kaip ir veliuoniškius (iki linijos Jūrbarkas–Girkalnis–Dubýsos vidupis), dengia du sluoksniai: archajiškesnis, nusitęsiantis per šiaurinius kauniškius į žemaičius (pvz.: *výram*, *peǐliams*, *bóboms*, *gražiōms*, *akìms*, *nósims*, *vagìms*, *súnùms*, *seserìms*) ir moderniškesnis, supaprastintas sluoksnis, atėjęs iš aukštaičių tarmių, t. y. be galūnės -s (pvz.: *výram*, *peǐliam*, *bóbom*, *gražióm*, *akìm*, *nósim*, *vagìm*, *seserìm*, *súnùm* greta veliuoniškių ir kitų rytų ir pietų aukštaičių *súnám*, žemaičių *súnáms*) (LKA 1991: 61–65. Žemél. nr. 56–61.).

3. Zanavykai (be Lekéčių) kartu su veliuoniškių vakarine dalimi (bet be Veliuonòs), vakarų aukštaičiais klaipėdiškiais ir žemaičiais eina kartu pagal išlaikytą priesagą *-ininkas*, pvz.: *darbiníkas*, *dažininkas*, *šeiminiñkas* (LKA 1991: 128–129. Žemél. nr. 115.). Panašiai tame pačiame plote (tik jau kartu su Lekéčiais ir Veliuonòs miesteliu) turimas *i* kamieno žodis *bitìs* greta retesnio *bítē* (LKA 1991: 33. Žemél. nr. 23.).

4. Zanavykai kartu su dalimi veliuoniškių ir aukštaičių klaipėdiškių jungiasi prie pietų ir rytų aukštaičių pagal išlaikomus *i* kamieno esamojo laiko 3 a. veiksmažodžius *gāli*, *gùli*, *nóri* (LKA 1991: 97–98. Žemél. nr. 94.).

5. Tik didesniame ar mažesniame vakarų aukštaičių kauniškių ir gretimų klaipėdiškių plote, daugiausia pagal sieną su Karaliúčiaus (Kaliningrādo) sritimi, paplitusios šios ypatybės (dalies jų yra neabejotini archaizmai): a) kirčiavi-

mo variantas *musē* (LKA 1991: 33. Žemėl. nr. 24.); b) nuosekliai išlaikytas *u* kamieno dgs. vardininkas *sūnūs*, *piētūs* (LKA 1991: 57–58. Žemėl. nr. 49.); c) geriausiai išlaikoma visų laikų ir nuosakų veiksmažodžių daugiskaitos 1 a. forma su galūne *-e*: *dirbame*, *gēriame*, *mýlime*, *ējome*, *bégdavome* (LKA 1991: 85–86. Žemėl. nr. 82.); d) esamojo laiko 3 a. forma *pjáuja* (LKA 1991: 95. Žemėl. nr. 91.); e) priesagos *-et̄i* vedinys (bendratis) *gyvēt(i)* ‘gyventi’ (LKA 1991: 151. Žemėl. nr. 142.); f) sutrumpėjė prielinksniai *ger̄y* ‘geryn’, *sen̄y* ‘senyn’, *žem̄y* ‘žemyn’ (LKA 1991: 153. Žemėl. nr. 144.); g) *ių* kamieno vns. vardininko forma *zuik̄ys* (LKA 1991: 25. Žemėl. nr. 6.).

Pavadinimas *zuīkis*, *zūkis*, *zuik̄ys*, paplitęs tik vakarų Lietuvoje, yra kartu ir leksikos klausimas, nes į rytus nuo linijos Jōniškis–Radviliškis–Kėdainiai–Jonavà–Jiēzna–Drūskininkai jau vartoamas žodis *kiškis*. Pats žodis *zuikis*, manoma, yra kuršiškos kilmės (Kaukiené 1995: 473). Tačiau kada jis pradėjo savo kelionę į istorinę Sūduvą (i visą Užnemunę ir toliau), nėra aišku, nes sūduviai kiškį seniau vadino kaip ir prūsai žodžiu *sasn̄is* (plg. pavadinimą *Sasnavà*). Žodžiui *zuikis* taip plačiai paplisti vargu ar užteko Nemuną peržengusios tik XV a. Žemaičių seniūnijos įtakos. Tikriausiai ši žodij sūduviai lietuviédami bus pradėjė vartoti dar prieš XIII a. gale juos ištikusių tragediją.

Nemažiau svarbūs ir kiti leksikos duomenys, sukelyiantys įvairių minčių apie paskirų žodžių kilmę, jų paplitimą ir kt. Zanavykų tarmės plotas pagal daugeli tradicinių pavadinimų daugiausia glaudžiasi prie vakarų aukštaičių. Kartais paskiri objektų pavadinimai (žodžiai) visus zanavykus ar zanavykų ploto atskiras dalis daugiau jungia su šiaurinėmis vakarų aukštaičių ir tolimesnėmis tarmėmis, kartais – daugiau su pietinėmis, o ypač vakarinėmis Mažosios Lietuvos šnekptomis.

1. Ištisame pietvakariamiame lietuvių kalbos plote (žemaičių, vakarų ir pietų aukštaičių tarmėse) bemaž vienodai vadinasi šie dalykai: a) *pelùde* ‘vieta ar priestatas kluono krašte pelams pilti’ (LKA 1977: 54. Žemėl. nr. 15.); b) *ériūkas*, *érūkas* ‘avių jauniklis’ (LKA 1977: 148–149. Žemėl. nr. 74.); c) *glíosnis* ‘medis arba krūmas liaunomis šakomis (Galix)’ (LKA 1977: 164–165. Žemėl. nr. 90.); d) *lydekà* ‘plėšri gėluju vandenų žuvis (*esox lucius*)’ (LKA 1977: 154. Žemėl. nr. 80.); e) *šaltinis* ‘iš žemės tekanti versmė’ (LKA 1997: 180–181. Žemėl. nr. 104.); f) šiek tiek siauresniame vakarų Lietuvos plote išlikęs senovinis ančių patino pavadinimas *gaigalas* (LKA 1977: 145–146. Žemėl. nr. 73.); g) *dal̄gis* ‘irankis javams ar žolei pjauti’ (vyriškosios giminės forma vartoama vakarų aukštaičių ir žemaičių tarmėse) (LKA 1977: 111. Žemėl. nr. 50.).

2. Savitos leksikos kampas, bemaž išsitenkantis vakarų aukštaičių kauniškių (vadinamujų kapsų, zanavykų ir veliuoniškių) plote: a) *pértrauktis* ‘kartelė, jungianti ratų pirmagalį su pasturgaliu, paprastai kartu su trainiju’ (LKA 1977: 90–91. Žemėl. nr. 35.); b) *kámpa* ‘rogų skersinis, balžienas ar balžienas ir stiipinas kartu’ (LKA 1977: 101. Žemėl. nr. 44.); c) *jungēlis*, *jùngas* ‘raištis, jungiantis spragilo kotą su buože’ (LKA 1977: 118–119. Žemėl. nr. 57.); d) *skrán-*

da ‘kailiniai’ (LKA 1977: 144–145. Žemėl. nr. 72.); e) *vyturys* ‘žvirblinių būrio paukštis giesmininkas, vieversys (Alanda arvensis)’ (LKA 1977: 151–152. Žemėl. nr. 79.); f) *bùlvė* ‘daržovė, kurios valgomi šakniagumbiai turi daug krakmolo (*Solanum tuberosum*)’ (LKA 1977: 161. Žemėl. nr. 87.); g) *kadugys*, *kādugis* ‘sausų vietų dekoratyvinis spygliuotis krūmas ar medis juodomis uogomis, kadagys (*Juniperus*)’ (LKA 1977: 165. Žemėl. nr. 91.); h) *dilgėlė*, ‘piktžolė, vaistinis, pluoštinis augalas, kurio stiebas ir lapai turi dilginamujų plaukelių (*Urtica*)’ (LKA 1977: 167–168. Žemėl. nr. 94.); i) *srāvažolė*, *stravāžolė* ‘graižiedžių šeimos vaistinis augalas (*Achillea*)’ (LKA 1977: 168. Žemėl. nr. 95.); j) *rīkė* ‘javų guba’ (LKA 1977: 186–187. Žemėl. nr. 109.); k) *žiaunė* ‘kepalo papentis, žiauberė’ (LKA 1977: 189–190. Žemėl. nr. 112.).

3. Daugiausia tik zanavykų ir kapsų (užnemunės kauniškių) vartojami pavadinimai: a) *káimas* ‘valstiečių gyvenamoji ir darbo vieta, sodžius’ (veliuoniškiai ir gretimi žemaičiai turi variantą *káima*) (LKA 1977: 45–46. Žemėl. nr. 9.); b) *įšautys*, *įšautis* ‘pertraukčio dalis, kartelė, jungianti ratų pirmagalį su pasturgaliu’ (LKA 1977: 90–91. Žemėl. nr. 35.); c) *angis* ‘gyvatė’ (bendras sūduvių, prūsus ir lietuvių žodis, vartojamas daugiausia kapsų ir pietinių zanavykų, dar pasitaiko gretimose pietų aukštaičių, klaipėdiškių ir Mažosios Lietuvos šnektose) (LKA: 152. Žemėl. nr. 80.); d) *statinė* ‘didelis ritinio pavidalo iš šulų daromas medinis indas’ (LKA 1977: 68–69. Žemėl. nr. 22.).

4. Tik zanavykų ir veliuoniškių (vidurio ir šiaurės kauniškių) šnektose vartojami pavadinimai ar jų variantai: a) *kāše*, *kaše* ‘krepšys, pintinė’ (LKA 1977: 79–80. Žemėl. nr. 28.); b) *avižė* ‘žirgelių būrio stambus, prie vandens gyvenantis vabzdys, laumžirgis (*Aeschna*)’ (LKA 1977: 158–159. Žemėl. nr. 85.).

5. Vien tik zanavykai turi žodį *sklendė* ‘itaisas durims ar langams užsklesti, sklaistis’ (LKA 1977: 40–41. Žemėl. nr. 6.).

6. Zanavykų plote susiduria (kartais jų dalydami dalimus) šie pavadinimai: a) šiaurėje iki Sintautų–Lekėčių linijos vartojamas javų kraunamojo trobesio grenydymo pavadinimas *aslà*, o pietuose iki linijos Šakiai–Lekėčiai – gréndymas ‘plūktinė kluono asla’ (LKA 1977: 53–54. Žemėl. nr. 4.); b) pietuose iki Šakių–Lukšių ir Lekėčių turimas javų kraunamojo trobesio pavadinimas *klúonas*, šiaurėje iki Šakių, Sintautų, Griškabūdžio ir Kazlų Rūdōs – *klojimas*, o vakaruose iki Kidulių, Šakių, Sintautų, Žvirgždaičių – germanizmas *skūnià* (LKA 1977: 53. Žemėl. nr. 14.); c) pietyriuose iki Veliuonos, Plókščių, Lukšių ir Sintautų vartojamas žodis *kréslas* ‘paprastai priekinė vežimo dalis, į kurią įstatomi rungai’, o šiaurvakariuose vartojamas gretimų vakarų aukštaičių veliuoniškių ir klaipėdiškių rytinės dalies hibridas *gývrungis* (LKA 1977: 93–95. Žemėl. nr. 37.); d) rytuose iki Šakių ir Plókščių vartojamas pavadinimas *rögës* ‘pavažomis šliaužianti žiemos kelio važiuoklė’, o šiaurvakariuose iki Žaliōsios (į pietus nuo Kudirkos Naūmiesčio), Barzdų ir Višakio Rūdōs – *šlājos* (beje, apie Šakius, Lukšius, Griškabūdį, Kudirkos Naūmiestį, Barzdus *šlājos* reiškia darbines roges, o *rögës* – lengvesnį, išeiginį žiemos vežimą) (LKA 1977: 100–101. Žemėl.

nr. 43.); e) pietuose nuo Šešupės vidupio iki Barzdū, Grīškabūdžio, Lekēcių, Zapýškio pailgas žemės pažemėjimas vadinas *klónis*, o šiaurėje iki Kybártų, Vilkaviškio, Kazlų Rūdōs, Skriaudžių paplitęs pavadinimas *lomà* (LKA 1977: 178–179. Žemél. nr. 103.).

7. Vakarų aukštaičius (kauniškius, klaipėdiškius ar jų dalį) su didesniais ar mažesniais gretimų tarmių plotais jungia prie Mažosios Lietuvos tarmių šie įvairūs pavadinimai, etnografizmai, skoliniai: a) *bùtas* ‘priemenė, prieangis’ (LKA 1977: 38–39. Žemél. nr. 5.); b) *stubà* ‘valstiečių gyvenamasis namas, troba, pirkia’ (kauniškių plote veikiausiai išstumės senesnijį žodį *trobà*) (LKA 1977: 34. Žemél. nr. 2.); c) *dyselýs, dýselis* ‘vežimo rodiklis, kartelė poriniam vežimui valdyti’ (LKA 1977: 93. Žemél. nr. 36.); d) *šlaūnys* ‘vakarų aukštaičių, kauniškių porinio vežimo dalis grąžului įtvirtinti’ (LKA 1977: 93. Žemél. nr. 36..); e) *skiëtas* ‘vežimo skersinis branktams kabinti, paplitęs tik ribotame vakarų Lietuvos plote’ (LKA 1977: 91–92. Žemél. nr. 36.); f) *bùkšas, bukš(v)* ‘rato įvoré’ (LKA 1977: 100. Žemél. nr. 40.); g) *kripé, kripés* ‘vežimo gardis, šoninė vežimo tvorelė’ (LKA 1977: 99–100. Žemél. nr. 39.); h) *špýkis, špýkis* ‘rato stipinas’ (LKA 1977: 98. Žemél. nr. 41.); i) *rinkuté, rinkélė* ‘dalgės įtvaro dalis, žiedas’ (LKA 1977: 114–115. Žemél. nr. 53.); j) *päkalas, präkalas* ‘dalgio pleištas, pakala’ (LKA 1977: 115–116. Žemél. nr. 54.); k) *brókštas, brokštēlis* ‘medinis indas sviestui mušti, muštuvis’ (LKA 1997: 141–142. Žemél. nr. 71.) ir kt.

8. Prie pietų aukštaičių vakarų aukštaičių pietinę dalį, o kartais tik kauniškių užnemunę jungia šie pavadinimai: a) *tvártas* ‘trobėsys gyvuliams laikyti’ (LKA 1977: 49–50. Žemél. nr. 13.); b) *vežímas* ‘arklių traukiama važiuoklė, ratai’ (LKA 1977: 89–90. Žemél. nr. 34.); c) *keltuvé* ‘spragilo kotas’ (LKA 1997: 116–117. Žemél. nr. 55.); d) *mékšras* ‘karpiinių šeimos gėlųjų vandenų ir jūrų nedidelė, plokščia žuvis, kuoja (*Rutilus rutilus*)’ (pavadinimas, paplitęs pietų ir šiaurvakarių, Lietuvoje, ateina tik iki Nemuno) (LKA 1977: 153–154. Žemél. nr. 82.); e) *apsiaūti (kēlines)* ‘apsimauti’ (LKA 1977: 192–193. Žemél. nr. 110.) ir kt.

Čia suminėta leksika yra gan nelygiavertė. Šalia senosios, paveldėtos leksikos yra ir visiškai naujos – nemažas skolinių, ypač germanizmų, kloadas. Todėl be atodairos ja remtis negalima. Tačiau įtakos kryptims nustatyti jos reikšmė nemažesnė negu fonetikos lygmens.

Išvados. Vadinamųjų zanavykų šnektos plotas bemaž visiškai sutampa su dabartinio Šakių rajono ribomis. Nors pavadinimas *zanavýkai* yra grynai geografinis ir ne visiškai tikslus, tačiau į vartoseną tvirtai įėjęs žodis: eina savaitinis laikraštis „Zanavykai“, veikia kraštiečių Zanavykų klubai. Zanavykai yra viena iš vakarų aukštaičių kauniškių patarmės šnekšt. Ji sudaro centrinių kauniškių vakarinę dalį ir darniai įsilieja į lietuvių kalbos tarmių sistemą.

Istoriškai zanavykai užima šiaurinę senosios Sūduvos dalį, kuri, manoma, anksčiausiai yra patyrusi besiformuojančios lietuvių tautybės ir kalbos įtaką. Viduramžiais čia atsiradusi dykra, apie kurią kalba Kryžiuočių metraščiai,

buvo nuolatinių bemaž du šimtus metų trukusių kovų ir žygių prieš Lietuvos valstybę rezultatas. Tačiau ta dykra nebuvo visiška, o daugiau santykinė.

Nors zanavykų plotas XV–XVII a. priklausė Žemaičių seniūnijai, tačiau ar timiausiu tos seniūnijos kaimynų vakarų aukštaičių (vadinamujų veliuoniškių) tarmės įtaka vargu ar buvo lemiamą. Šį iš šiaurės einantį įtakos srautą į tolimesnes pietryčių sritis smarkiai stabdė toks pat iš Trakų vaivadijos gretimų tarmių slenkantis įtakų srautas. Tačiau Trakų vaivadijos pietinė tarmė nebuvo vienalytė. Ją sudarė du sluoksniai: pirmasis senesnysis vakarietiško pobūdžio sluoksnis, susidaręs veikiausiai dar vakarinių baltų, sūduvių kalbos pagrindu, ir antrasis, daugiau ar mažiau iš pirmajų prasiskverbės ar jį užklojės rytietybų sluoksnis. Daugumas tų ypatybių, nepasiekusių zanavykų šnekto, yra sustojusios pereinamajame pietrytinio vakarų aukštaičių kauniškių ir šiaurvakaninio pietų aukštaičių pakraščio ruože. Be to, vakarų aukštaičių kauniškių vakarinį pakraštį, taigi ir zanavykų šnekta, visą laiką tiesiogiai yra veikusios ir Mažosios Lietuvos pietinės vakarų aukštaičių patarmės šnekto. Dėl to zanavykų šnekto šiaurinė dalis iš esmės yra vadinamujų striukių šnekto tėsinys. Taigi zanavykų šnektą, susidariusi vakarinių lietuvių šnekto pagrindu, yra savitas pietinių vakarų aukštaičių tarmės darinys ir savo šaknimis dar siekia senųjų šio krašto gyventojų sūduvių pagrindą.

Gauta 1998 04 17

LITERATŪRA

- Kaukinė A. 1995: Kaip kalbėjo kunigaikštienė Birutė. – *Lietuvinkų žodis*, Kaunas: Litterae universitatis, 469–478.
- LKA 1977: *Lietuvių kalbos atlasas 1. Leksika*, Vilnius: Mokslas.
- LKA 1982: *Lietuvių kalbos atlasas 2. Fonetika*, Vilnius: Mokslas.
- LKA 1991: *Lietuvių kalbos atlasas 3. Morfologija*, Vilnius: Mokslas.
- Maksimaitienė O. Upytės senovė. – *Upytė*. Vilnius: Mintis, 21–30.
- Mažiulis V. 1994: Prūsai ir kiti baltai. – *Prūsijos kultūra*, Vilnius: Academia, 4–6.
- Mažiulis V. 1995: Dėl Prūsijos lietuvių kilmės. – *Lietuvinkų žodis*, Kaunas: Litterae universitatis, 465–469.
- Morkūnas K. 1994: Dėl priedžūkio ir jo ribų. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 34, Vilnius, 84–92.
- Salys A. 1966: Zanavykai. – *Lietuvių enciklopedija* 35, Boston: Lietuvių enciklopedijų leidykla, 34–38.
- Totoraitis J. 1938: *Sūduvos Suvalkijos istorija*, Kaunas.
- Zinkevičius Z. 1987: *Lietuvių kalbos istorija*, Vilnius: Mokslas.

SIND DIE ZANAVYKAI NACHKOMMEN DER SŪDUVIAI ODER DER ŽEMAIČIAI

Zusammenfassung

Die Grenzen des Gebietes der sog. Zanavykai stimmen beinahe ganz überein mit denen des heutigen Bezirkes Šakiai. Die Bezeichnung *zanavykai* ist eine rein geographische, nicht sehr

genaue: eigentlich bedeutet es das „*Zanavykische*“ und ist eine Mundart des Kaunaser westaukštaitischen Dialektes, die jedoch nur den zentralen Westteil des Kaunaser Dialektes umfaßt. Historisch gesehen nimmt das Zanavykische den nördlichen Teil der alten Südova ein, der – wie es angenommen wird – als erster unter den Einfluß des entstehenden litauischen Volkstums und der sich herausbildenden litauischen Sprache geriet. Das Land verödete im Mittelalter, wohl nur relativ, infolge der beinahe zwei Jahrhunderte andauernden Kriegszüge des Ritterordens und seiner Kämpfe mit dem litauischen Staat. Das Problem der Herkunft der Zanavykai wurde gelöst vor allem aufgrund des in „*Lietuvių kalbos atlasas*“ / „Atlas der litauischen Sprache“ (Bd. 1–3) vorliegenden Stoffes.

Obwohl das Zanavykai – Gebiet im 15.–17. Jh. zum žemaitischen Bezirk gehörte, war wohl kaum der Einfluß der Mundart, die von den nächsten Nachbarn dieses Bezirkes gesprochen wurde – das Westaukštaitische der Nordkaunaser (das sog. „*Veliuonaer*“) von Bedeutung. Der Einfluß anderer Dialekte – der in der Nähe von Trakai gesprochenen – verhinderte die Verbreitung der aus dem Norden ins südöstliche Gebiete strömenden Mundart. Der Süddialekt des Bezirkes von Trakai jedoch war nicht einheitlich. Er bestand aus zwei Schichten: die erste, die ältere, die westlich gestaltete, die sich wohl aufgrund der Sprache der westbaltischen Suduwen / Süduviai entwickelte und die zweite, die östlich gestaltete, die die erste stärker oder schwächer durchsetzte oder sie überlagerte. Die meisten Eigenheiten, die das Zanavykische nicht erreichten, blieben stecken am Rande des Gebietes, das den Übergang vom südöstlichen Kaunaser Westaukštaitischen zum nordwestlichen Südaukštaitischen bildete. Außerdem befand sich das westliche Randgebiet des Kaunaser Westaukštaitischen, also auch das Zanavykische ständig unter dem Einfluß der Mundarten des Südwestaukštaitischen von Kleinlitauen. Deshalb wird das Nordzanavykische eigentlich als eine Fortsetzung der sog. Striukiai – Mundart betrachtet. Also ist das Zanavykische, besonders das Südzanavykische, das sich aus den westlitauischen Mundarten entwickelt hat, ein eigenständiger Dialekt, der zum Südwestaukštaitischen gehört und noch Spuren des Süduvischen (die Süduviai sind die Ureinwohner dieses Gebietes) aufweist.